

Elgondolhatósági érvek*

Az elgondolhatósági érvek alapvető jelentőségűek a filozófiában. Számptalan filozófiai érvelésnek van olyan premisszája, amely azt mondja ki, hogy valami lehetséges, ilyen érvekre pedig csak akkor támaszkodhatunk, ha a premisszák között szereplő lehetőség-kijelentés igazolt. De hogyan igazolhatunk egy lehetőség-kijelentést, mondjuk azt, hogy *lehetséges, hogy p* ?¹ Legegyszerűbben úgy, hogy igazoljuk aktuális megfelelőjét, amelyet úgy kapunk, hogy elhagyjuk belőle a lehetőség operátort – a jelen esetben *ez p* . Az aktuálisból következik a lehetséges, így p igazolásával *lehetséges, hogy p* -t is igazoljuk. Ha az aktuális megfelelőt nem tudjuk igazolni, következő lehetőségünk az analogikus érvelés. Veszünk egy olyan igaz p' kijelentést, ami valami olyasmit ír le, ami meglehetősen hasonló ahhoz, amit p leír, s úgy érvelünk, hogy a két eset közötti különbség olyan minimális, hogy az nem érinti p lehetőségét: ha *lehetséges, hogy p'* igaz, akkor *lehetséges, hogy p* -nek is annak kell lennie.

A filozófiai érvekben szereplő lehetőség-kijelentések azonban nem igazolhatók ilyen módon. Vegyük Locke érvét az ellen, hogy a személy időbeli azonosságának kritériuma a test azonossága. Az érv döntő premisszája egy lehetőség-kijelentés: *lehetséges, hogy egy személy egy adott időpontban egy bizonyos testet foglal el, egy későbbi időpontban pedig egy másikat*. A kijelentés aktuális megfelelőjét – *van olyan személy, aki egy adott időpontban egy bizonyos testet foglal el, egy későbbi időpontban pedig egy másikat* – nem tudjuk igazolni, hiszen nem tudunk ilyen személyről. Olyan igazolt kijelentésünk sincs, amely megfelelő premisszaként szolgálhatna az analogikus érv számára. Azt tudjuk ugyan, hogy a szívátültetés vagy veseátültetés nem érinti a személy azonosságát, de ebből nem következtethetünk arra, hogy a test teljes kicserélése sem érintené. A két eset közötti különbség nagyobb annál, amekkorát egy analogikus érveléssel át lehetne hidalni. Ezen a pon-

* A tanulmányhoz vezető kutatást az OTKA 76865 sz. pályázata támogatta. Az írás első változatára tett megjegyzéseimért köszönettel tartozom Tózsér Jánosnak. Szintén köszönöm a referensek megjegyzéseit.

¹ Az említett proposíciókat – tehát azokat a kifejezéseket, amelyek proposíciók megnevezésére szolgálnak – kurzíválom.

ton a filozófus nem tehet mást, mint hogy bevet egy elgondolhatósági érvet. Koherens módon el tudom gondolni, mondja, hogy a személy azonos marad, míg a hozzá tartozó test kieserélődik; márpedig, amit koherensen el tudok gondolni, az lehetséges.

Akár mennyire is szükségük van a filozófusoknak az elgondolhatósági érvekre, az ilyen érvek meglehetősen vitatottak – mind a konkrét érvek, mind ez az érvelési mód általában. A modern filozófiában Descartes és Hume fogalmazták meg legvilágosabban, hogy miként festenek az elgondolhatósági érvek, s mindketten azonnal erőteljes bírálatban részesültek Arnauld, illetve Reid részéről. Nemrégiben megjelent a modális szkeptikus álláspont is, amely szerint a filozófiailag érdekes lehetőség-kijelentések kivétel nélkül igazolatlanok (van Inwagen 1998, Hawke 2010). A modális szkeptikusok szerint vannak ugyan erős elgondolhatósági érvek, de a filozófusok elgondolhatósági érvei nem ilyenek. Ugyanakkor megszólaltak az elgondolhatósági érvek hívei is, és az érvek olyan új elemzését javasolták, melynek fényében azok alkalmasak lehetnek filozófiailag érdekes konklúziók igazolására. Az egyik ilyen kísérlet Chalmers (1996, 2002) és Jackson (2000) nevéhez kötődik, és a kétdimenziós szemantikára támaszkodik.² A jelen írásban a másik, a Yablo (1993/2008) által kezdeményezett megközelítést igyekszem továbbfejleszteni. A továbbfejlesztett változat reményeim szerint szisztematikusabb, valamint világos heurisztikát kínál az elgondolhatósági érvek megfogalmazásához és megvitatásához. Az első szakaszban röviden áttekintem, hogyan festenek az elgondolhatósági érvek, s azonosítom azt a problémát, melyet az ilyen érvek elemzése során meg kell oldani, jelesül: ki kell dolgozni az elgondolhatóság olyan fogalmát, amely eleget tesz két követelménynek. A második szakaszban ismertetem Yablo megoldását. A harmadik szakaszban megvizsgálom két kísérletet arra, hogy az elgondolás Yablo-féle fogalmát explicit kritériumokhoz kössük, s mindkettőt elvetem. Az első, a van Inwagen-féle teljességi követelmény teljesíthetetlen; a második, a Hawke-féle implikációs követelmény pedig azzal a következménnyel jár, hogy az elgondolhatósági érvek némelyikét megfosztja dialektikus erejétől. Az utolsó szakaszban előterjesztem saját javaslatomat, mely a kontrafaktuálisokra támaszkodik, s igyekszem megvédeni pár ellenvetéstől.³

² E megközelítést hibásnak tartom. Bírálatát lásd Brueckner (2001), Worley (2003).

³ Ez a megközelítés semmilyen kapcsolatban sincs Hill (2006) és Williamson (2007) kontrafaktuális elméletével. Williamson és Hill a metafizikai modalitásokat kontrafaktuálisok révén definiálják, s a modális tudást a kontrafaktuális okoskodás egy fajtájának tekintik, de egyáltalán nem foglalkoznak az elgondolhatósági érvekkel.

I. AZ ELGONDOLHATÓSÁGI ÉRVEK

Az elgondolhatósági érveknek két fajtája van, a pozitív és a negatív. A pozitív elgondolhatósági érv, amelyre az imént hoztam példát, az elgondolhatóságból következtet a lehetőségre, míg a negatív az elgondolhatatlanságból következtet a lehetetlenségre. A két érv sémája, párhuzamosan bemutatva, a következő:

	Pozitív	Negatív
	Elgondolom p -t.	Nem sikerül elgondolnom p -t.
(1) lépés	↓	↓
	p elgondolható.	p elgondolhatatlan.
(2) lépés	↓	↓
	p lehetséges.	p lehetetlen.

A két érv között egy különbség biztosan van. A pozitív érv (1) lépése deduktív következtetés, az aktuálisból a lehetőségre irányul. A negatív érv ezzel párhuzamos lépése azonban nem érvényes deduktíve: ha egy kijelentést nem sikerül elgondolnom, lehetséges, hogy saját korlátaim miatt vallottam kudarcot, de a kijelentés elgondolható, s aki nálam körültekintőbb vagy tehetségesebb, el tudja gondolni. Ennél fogva a negatív érv egy fokkal bizonytalanabb. Ezt azonban nem szabad túlhangsúlyozni: ha minden kompetens filozófus úgy nyilatkozik, hogy valamit nem sikerült elgondolnia, ez kellőképpen igazolja az illető kijelentés elgondolhatatlanságát. Ami a (2) lépést illeti, nem egyértelmű, hogy van-e különbség a két érv ereje között. Elvben ez lehetséges, mert két érv nem ugyanazon az elven alapul. A pozitív érv valamilyen formában arra kijelentésre támaszkodik, hogy *ami elgondolható, az lehetséges*, míg a negatív arra, hogy *ami elgondolhatatlan, az lehetetlen*, s e két kijelentés logikailag független. A továbbiakban a pozitív érvekre összpontosítok, de úgy gondolom, hogy az elgondolás itt védelmezett fogalma a negatív érvek esetében is használható.

A konklúzióban szereplő modalitás *alethikus*, nem pedig episztemikus lehetőség, vagyis a konklúzió nem azt mondja ki, hogy a rendelkezésünkre álló tudás megengedi-e az illető kijelentés igazságát, hanem hogy a kijelentés önmagában, tudásunktól függetlenül, lehet-e igaz. Az *alethikus* modalitásoknak is több fajtája van. A filozófusokat a metafizikai lehetőség szokta érdekelni, amely különbözik a fizikai lehetőségtől és a hétköznapi értelemben vett lehetőségtől. A metafizikai lehetőség a legtágabb. Fizikailag az lehetséges, ami metafizikailag lehetséges, továbbá nem sérti meg a természeti törvényeket.⁴ Egy a fénysebességnél nagyobb sebességre gyorsuló test metafizikailag lehetséges, de fizikailag lehetet-

⁴ Adottnak feltételezve a többségi álláspontot, mely szerint a természeti törvények nem metafizikailag szükségszerűek. Ellentétes nézetet képvisel például Shoemaker (1998) és Bird (2005).

len. A hétköznapok során azt szoktuk lehetségesnek nevezni, ami metafizikailag lehetséges és összhangban van bizonyos, az adott kontextusban elfogadott tényekkel. Például, ha valaki azon tűnődik, hogy győzhetett-e volna az 1956-os forradalom, akkor nyilván nem számol lehetőségként azzal, ami egyébként metafizikailag és fizikailag egyaránt lehetséges, hogy a forradalom hírére az SZKP vezetése felismeri, hogy a kommunizmus gondolata eleve hibás volt, s tévedését szánva-bánva, sebesen kivonja a szovjet csapatokat Magyarországról, feloszlatja a Varsói Szerződést stb. Az ilyen *alethikus*, de nem metafizikai modalitásokról a harmadik szakaszban még lesz szó, de egyelőre tekintsük a konklúzióban szereplő modalitást metafizikainak.

A következő kérdés az, hogy mit is értsünk a kiinduló premisszában szereplő „elgondoláson”. Ez a kérdés azért különösen fontos, mert az elgondolhatósági érvek egyes bírálói éppen arra hivatkoznak, hogy a kifejezésnek nem adható olyan értelem, amely szerint az elgondolhatóság igazolhatná a lehetőséget (Reid 1785/2002. 327–332; Tidman 1994). Ilyen érveket csak akkor használhatunk fel bárminek az igazolására, ha a szó értelmezhető olyan módon, hogy teljesüljön az alábbi két követelmény:

Megállapíthatósági követelmény: legyen megállapítható, hogy sikerült-e valamit elgondolnunk.

Evidenciális követelmény: egy kijelentés elgondolhatósága legyen bizonyíték igazságának lehetősége mellett.

Ha például „elgondoláson” a lehetőség csalhatatlan felismerését értjük, akkor az evidenciális követelmény triviálisan teljesül, a megállapíthatósági követelmény azonban nem. Ha ugyanis felismerni vélem, hogy p lehetséges, hogyan állapíthatnám meg, hogy ez a felismerés csalhatatlan? Ha további megfontolásokat találok p lehetősége mellett, az csak meglátásom helyességet támasztja alá, nem pedig csalhatatlanságát. Ebben az esetben a (2) lépés kifogástalan volna – az (1) lépés mindenképpen az, függetlenül attól, hogy mit értünk „elgondoláson” –, csak éppen nem tudnánk, hogy sikerült-e valamit elgondolnunk, így nem lenne jogunk arra a premisszára, amelyből az elgondolási érv kiindulhat, tudniillik arra, hogy *elgondolom p -t*.

Másfelől, ha az „elgondolom p -t”, mondjuk, úgy értelmezzük, hogy elgondolok egy olyan helyzetet, amelyben erős bizonyítékok szólnak p igazsága mellett,⁵ akkor a megállapíthatósági követelmény teljesül, ám az evidenciális követelménnyel bajba kerülünk. Vegyük a Goldbach-sejtést, amely azt mondja ki, hogy

⁵ Erőltetettnek tűnhet ezt p elgondolásnak nevezni, de Putnam például így ír: „tökéletesen el tudjuk képzelni, hogy olyan tapasztalataink legyenek, amelyek meggyőznek bennünket arról (s így racionálissá teszik azt a hitet), hogy a víz nem H_2O . Ebben az értelemben elgondolható, hogy a víz nem H_2O ” (1975. 233).

bármely páros szám két prímszám összege. Nem nehéz olyan helyzetet elgondolni, amelyben erős bizonyítékaim vannak a sejtés igazsága mellett: elgondolom, hogy a matematikusok a kérdés alapos megvitatása után úgy ítélik meg, hogy egy a sejtésre javasolt bizonyítás érvényes. Mivel a matematikai kijelentések szükségszerűek, ha a Goldbach-sejtés lehet igaz, akkor szükségszerűen igaz. Ily módon bármiféle matematikai stúdium nélkül könnyedén igazolhatnánk a Goldbach-sejtést. És persze ugyanilyen könnyedén igazolhatnánk a sejtés tagadását is azzal, ha elgondolnánk, hogy kellő megfontolás után a matematikusok érvényesnek fogadnák el a sejtés valamilyen cáfolatát.

Mielőtt Yablo megoldását ismertetném, tisztázni kell egy terminológiai kérdést, jelesül, hogy miként írjuk le azokat az eseteket, amikor a szó köznapi értelmében valami lehetetlent gondolunk el. A legjobb példákat erre a Kripke és Putnam által feltárt a posteriori szükségszerűség kínálja. Vegyünk egy korai csillagászt, aki nem tudja, hogy a „Hesperus” néven emlegetett égitest azonos a „Phosphorus” néven emlegetett égitesttel, mert az azonosságot még nem fedték fel, ezért elgondolja, hogy *Hesperus fényesebb Phosphorusnál*. Ekkor valami lehetetlent gondol el. A „Hesperus” és a „Phosphorus” szavak, illetve a *Hesperus* és a *Phosphorus* fogalmak merev jelölők, minden világban ugyanazt jelölik, ennél fogva ha a *Hesperus azonos Phosphorusszal* igaz, akkor szükségszerűen igaz.⁶ Így a *Hesperus fényesebb a Phosphorusnál* nem egyszerűen hamis, hanem lehetetlen, hiszen egy égitest nem lehet fényesebb önmagánál.

Meg lehet próbálni amellest érvelni, hogy az illető a *Hesperus fényesebb Phosphorusnál* mondat kimondásakor valójában nem ezt gondolja el, hanem egy olyan kijelentést, amely lehet igaz, mondjuk azt, hogy *az alkonyi égbolton elsőként felbukkanó égitest fényesebb a hajnali égbolton utolsóként eltűnő égitestnél*, de egy ilyen manőver kudarcra van ítélve. Egyrészt nehezen indokolható meg: az, hogy a tulajdonneveket – és a hasonló eseteket produkáló természeti fajtaneveket – mindig ilyen módon kell értelmezni, ugyanolyan implauzibilis, mint hogy lehet egy függetlenül megalapozható interpretációs elvet találni, amely szerint a tulajdonneveket és természeti fajtaneveket ezekben az esetekben ilyen módon kell értelmezni. Másrészt nem általánosítható, mert olykor nincs semmilyen átértelmezési lehetőség. Frege elgondolta a *Grundgesetze V.* alaptörvényét, amely a Russell-paradoxonhoz vezet, s ebben az esetben semmilyen jelölt nincs arra, hogy milyen más kijelentést gondolt el, ha nem azt, ami ellentmondáshoz vezet. El kell tehát fogadnunk, hogy olykor valami lehetetlent gondolunk el.

Ilyenkor elgondolhatósági érvünk nyilván hibás lesz, s ezt kétféleképpen fejezhetjük ki. Ha megmaradunk az „elgondol” szó hétköznapi, leíró értelménél, azt kell mondanunk, hogy a lehetetlen is elgondolható, de az elgondolás csak bizonyos feltételek fennállása esetén igazol, s a lehetetlen elgondolásakor

⁶ Ez a többségi álláspont, de vannak, akik vitatják az ilyen azonosságok szükségszerűségét (Gibbard 1975; Lewis 1986. 4. fejezet).

a feltételek nem teljesülnek. Vagy használhatjuk az „elgondolás” szót normatív módon, s csakis olyan mentális aktusokra alkalmazzuk, amelyek eleget tesznek az igazoláshoz szükséges feltételeknek. Ekkor az ilyen esetet úgy minősítjük, hogy itt nem történt elgondolás, csupán elgondolni véltünk valamit. Akármelyik beszédmódot választjuk, az elgondolhatósági érvek mindenképpen fallibilisek lesznek. A leíró szóhasználat esetén azt kell mondanunk, hogy egy elgondolás nem mindig igazol, a normatív szóhasználat esetén pedig azt, hogy olykor tévedünk azt illetően, hogy elgondoltunk-e valamit, vagyis az elgondolásra tett kísérleteink nem mindig sikeresek. Itt a második, a normatív beszédmódot fogom használni, ahogy Yablo is teszi. Ez a fenti követelmények vonatkozásában azt jelenti, hogy az „elgondolást” úgy kell definiálni, hogy a definíció garantálja az evidenciális követelmény teljesülését, míg a megállapíthatósági követelmény teljesülésének garanciája helyett beérjük annyival, hogy a definíció szerinti elgondolhatóságot viszonylag megbízhatóan meg tudjuk állapítani.

II. YABLO ELEMZÉSE

Yablo abból indul ki, hogy az elgondolhatósági érvek előterjesztői valójában egy komplex szituációt vázolnak fel, amelyben a kijelentés igaz. Amikor Locke elgondolja, hogy *van olyan személy, aki egy adott időpontban egy bizonyos testet foglal el, egy későbbi időpontban pedig egy másikat*, akkor nem pusztán ezzel a kijelentéssel foglalatoskodik, hanem egy teljes szituációt jelenít meg: adott egy herceg és egy cipész, két személy, két testben; aztán egyszerre az, aki a herceg emlékeivel rendelkezik, ott találja magát egy testben, amely különbözik attól, mely emlékeiben szerepel, s a történet további részletekkel gazdagítható. Yablo ennek alapján a következőt javasolja:

p akkor és csak akkor *elgondolható* a számomra, ha el tudok képzelni egy olyan világot, amelyről úgy gondolom, hogy igazzá teszi [*verifies*] *p*-t (1993/2008. 66).⁷

Némi magyarázat. Először, az „elképzelés” kifejezést Yablo olyan tág értelemben használja, amely nem követeli meg, hogy valamilyen érzéki képzetrel rendelkezünk, tehát az elképzelés lehet tisztán fogalmi jellegű (ugyanott).⁸

⁷ Az a fordulat, hogy egy lehetséges világ igazzá tesz egy kijelentést Yablonál és a továbbiakban is csupán annyit jelent, hogy az adott kijelentés igaz az adott lehetséges világban, s nem az igazságalkotás [*truthmaking*] szubsztanciálisabb metafizikai fogalmát jelöli.

⁸ A filozófiailag érdekes esetekben az elképzelés mindig fogalmi jellegű, például *a lény, akinél nagyobb nem lehet elgondolni*, nem jeleníthető meg érzéki módon. De még azokban az esetekben is, amikor amit elgondolunk, tökéletesen megjeleníthető érzéki módon, ha e megjelenítésre elgondolhatósági érvet akarunk építeni, akkor az érzéki megjelenítés tartalmát propozicionális formában is ki kell fejeznünk. Azt az álláspontot, amelyben az érzéki képzelet szerepet játszanak az elgondolhatósági érvekben lásd: Hanrahan 2007.

Másodszor, egy „világ” elképzeléséhez nem kell magunknak ténylegesen megjelenítenünk egy teljes világot minden részletével együtt, hiszen ez meghaladja erőnket. Amikor Locke elgondolja, hogy a herceg személye átkerül a cipész testébe, akkor nem gondol semmit arról, hogy az adott test hány fontot nyom, vagy hogy ezzel egyidejűleg milyen az idő Londonban. Yablo azért beszél mégis világról, mert a kijelentéseknek teljes lehetséges világokban, nem pedig korlátozott szituációkban szoktunk igazságértéket tulajdonítani. Az elképzelt világról úgy kell gondolkodnunk, mint ami tartalmazza a ténylegesen megjelenített szituációt, és számtalan más dolgot, amely irreleváns p igazságértékére nézve.

Harmadszor, Yablo megköveteli, hogy a ténylegesen megjelenített szituáció lehetséges legyen. Ez annak indoklásából is látható, hogy miért beszél világokról: kijelentéseknek lehetséges világokban szoktunk igazságértéket tulajdonítani, s a lehetséges világok nem adhatnak otthont lehetetlen szituációknak (lásd még 1993/2008. 68).

Negyedszer, ami az elképzelt lehetséges világ és p viszonyát illeti, Yablo megköveteli, hogy p igaz legyen az illető világban. Az „úgy gondolom, hogy” fordulat nem azt fejezi ki, hogy p elgondolásához elég azt gondolnunk, hogy p igaz az elképzelt világban, s nem kell, hogy csakugyan igaz legyen, hanem azt, hogy azon túl, hogy p igaz az elképzelt világban, ezt is kell gondolnunk. Az a követelmény, hogy p -nek igaznak kell lennie az elgondolt világban, igen világosan látható abból, ahogy Yablo a Goldbach-sejtés példáját elemzi. A Goldbach-sejtés, írja, nem elgondolható, és nem is elgondolhatatlan. Amit ténylegesen el tudok képzelni, az csak annyi, hogy a matematikusok elfogadják a Goldbach-sejtés valamilyen bizonyítását, illetve cáfolatát. De abban a világban, ahol a matematikusok elfogadják a bizonyítást/cáfolatot, a Goldbach-sejtés nem feltétlenül igaz/hamis, hiszen ez lehet egy olyan világ is, ahol a matematikusok tévednek (1993/2008. 68).

Az elgondolhatóság ilyen értelmezése mellett az evidenciális követelmény nyilvánvalóan teljesül, hiszen ha p elgondolható, akkor per definitionem van olyan lehetséges világ, amelyben igaz, tehát ha p elgondolható, akkor per definitionem lehetséges. Ezek után az a kérdés, hogy vajon teljesül-e a megállapíthatósági követelmény: vajon mennyire megbízhatóak azon ítéleteink, hogy valamit ténylegesen elgondoltunk az iménti értelemben?

Yablo két dolgot mond, ami az erre a kérdésre adott válaszként értelmezhető: azt, hogy elgondolhatósággal kapcsolatos ítéleteink prima facie megbízhatóak, és van egy dialektikus eljárás ezen ítéletek ellenőrzésére. Az elgondolhatósági ítéletek prima facie megbízhatósága mellett az észlelés és az elgondolás közötti párhuzam alapján érvel. Csak akkor vagyunk abban az állapotban, hogy p -t észleljük, ha p igaz; hasonlóképpen, csak akkor vagyunk abban az állapotban, hogy p -t elgondoljuk, ha p lehet igaz. Mármost azokat a hiteket, melyeket az észlelésből származtatunk, prima facie igazoltnak tekintjük, vagyis úgy gondoljuk,

hogy származásuk önmagában igazolja őket, s további igazolásra csak akkor van szükségünk, ha valami speciális kétely merül fel velük kapcsolatban. Tehát, a hétköznapi, nem-filozófiai kontextusban, ha azt gondolom, látok egy házat, akkor adottnak vesszük, hogy látok egy házat, és hogy csakugyan van ott egy ház, s csak valamely konkrét indok esetén szokás további igazolást követelni, például, ha rossz a szemem, vagy rosszak a látási viszonyok stb. Mármost nem-filozófiai kontextusban az elgondolásból származó, a lehetőségre vonatkozó hiteket szintén *prima facie* igazoltnak tekintjük. Ha valaki azt mondja, elgondolhatónak tartja, hogy ott lehet egy ház, a lehetőség-kijelentést minden további nélkül igaznak fogadjuk fel. Ez a gyakorlat, hogy az elgondolhatósági ítéletekkel ugyanúgy bánunk, mint az észlelési ítéletekkel, elvben lehet téves, de Yablo sorra megvizsgálja az emellett felhozható érveket, s rendre hibásnak találja őket; még abból sem faragható meggyőző érv, hogy gyakran elgondolhatónak véljük azt is, ami lehetetlen (1993/2008. 52–57).

A dialektikus eljárás pedig, amellyel a megbízhatósági ítéleteket ellenőrizzük, olyan kijelentések keresésében áll, amelyek megdöntik az elgondolni vélt kijelentés melletti igazolást. Ha valaki a fenti módon elgondolja, s ennek alapján lehetségesnek tartja p -t, akkor a bizonyíték megdönthető egy olyan igaz q kijelentéssel, amelyre áll: *ha q , akkor szükségszerűen nem p* (1993/2008. 70–74). Pontosan ez történik a Hesperus és Phosphorus imént tárgyalt esetében. A korai csillagász elgondolhatónak véli, hogy *Hesperus fényesebb Phosphorusnál*, a megdöntő szerepét pedig a *Hesperus azonos Phosphorusszal* kijelentés játssza. Ha az elgondolhatósági ítéletek *prima facie* igazoltak, s tudjuk, hogy miként dönthetők meg, akkor a megállapíthatósági követelmény is teljesül. Nem vagyunk ugyan tévedhetetlenek azzal kapcsolatban, hogy sikerült-e egy kijelentést úgy elgondolni, hogy az igazolja a lehetőségét, de erre nincs is szükség, hisz éppen elég, ha az elgondolhatósági érvek megdönthető igazolással szolgálnak. Ennélfogva az elgondolás Yablo-féle értelmezése megmutatja, hogy az elgondolhatósági érvekben általában véve jó okkal bízunk meg.

III. MIKOR GONDOLTUNK EL VALAMIT?

Az, hogy általában véve megbízhatunk az elgondolhatósági érvekben, nem sokat segít annak eldöntésekor, hogy valamely konkrét elgondolhatósági érv mennyire erős. Az iménti értelemben vett elgondolhatóság ugyan szavatolja a lehetőséget, de hogyan dönthető el, sikerült-e a kérdéses kijelentést elgondolnunk? Jó lenne, ha meg tudnánk adni az elgondolás olyan feltételeit, amelyek alapján könnyebben megválaszolhatjuk ezt a kérdést. Mechanikusan alkalmazható kritériumokat ugyan nem remélhetünk, a feltételek teljesítéséről mindig is lesz tere a filozófiai vitának, de már az is előrelépés lenne, ha tisztába jönnénk azzal, hogy mik is ezek a feltételek.

Induljunk el van Inwagen modális szkepticizmusától, amely szerint hétköznapi modális ismereteink megalapozottak, de a filozófiában szokásos modális tudásigények nem azok. E mellett részben Yablóra hivatkozva érvel: a filozófusok anélkül szoktak egy kijelentés lehetőségéről állást foglalni, hogy azt a megkívánt módon elgondolták volna.

Bár bizonyos értelemben triviális, hogy p lehetőségét kimondani annyi, mint elkötelezni magunkat egy teljes, koherens valóság lehetősége mellett, melynek p szerves része, ha megvizsgáljuk a filozófusok kísérleteit modális meggyőződéseik igazolására, azt találjuk, hogy ez a trivialitás ritkán játszik szerepet kísérleteikben, ha egyáltalán valaha is szerepet játszik. Egy filozófus magabiztosan kijelenti, hogy lehetségesek a (természetesen) lila tehenek, de valójában soha nem gondolkodott el azon, hogy van-e olyan kémiai lehetséges lila pigment, hogy az annak előállításáról és a tehén irhájában való elhelyezéséről gondoskodó szerkezetek genetikai kódja koherensen beilleszthető valamely DNS-be, amely valóban tehén-DNS vagy legalábbis színétől-eltékintve-tehénszerű-dolog DNS-e. Természetesen könnyen érthető, hogy a filozófus miért nem gondolkodott el ezen, hiszen tudásunk jelen állapotában erről nem lehet gondolkodni. Egy ilyen pigment szerkezetének képlete vagy létezik, s ott bujkál platonikusan a kémiai lehetőségek birodalmában, vagy nem. És, amennyire tudom, senkinek nincs oka, hogy ennek bármilyen – akár magas, akár alacsony, akár közepes – szubjektív valószínűséget tulajdonítson. De ha a filozófus nem próbálkozott meg ilyesmivel, akkor semmilyen hasznos értelemben nem próbált meg elképzelni egy lehetséges világot, amelyben vannak természetesen lila tehenek (1998. 78).

Mielőtt megpróbálnánk azonosítani, mi is az, amit van Inwagen kifogásol, tenünk kell két előzetes megjegyzést. Hagyjuk figyelmen kívül, hogy a konkrét példa vitatható, vagy legalábbis inkább vitatható, mint van Inwagen többi példája, a sajtból lévő hold és az átlátszó vas. Itt ugyanis létezik hasonló eset: piros banánt ténylegesen sikerült előállítani, s ez valamilyen mértékben igazolja a lila tehenek lehetőségét. Másodszor, álljunk ellent annak a kísértésnek, hogy a példát azzal intézzük el, hogy a természeti törvények lehetnek volna mások. Ekkor ugyanis van Inwagen megismételheti az iménti vádat: soha nem gondolkodtunk el azon, hogy lehetséges-e természeti törvények olyan rendszere, amely megengedi a lila teheneket. Olyan természeti törvényekre lenne szükségünk, amelyek egyfelől kellő mértékben különböznek az aktuális törvényektől ahhoz, hogy megengedjék az öröklődő lila színt, másfelől nem különböznek azoktól olyan erősen, hogy kizárják a DNS és a tehenek létezését. A törvények ilyen kombinációja, mondaná van Inwagen, „vagy ott bujkál platonikusan a metafizikai lehetőségek birodalmában, vagy nem”.

Geirsson megfogalmazásában van Inwagen azt követeli meg, hogy „képesek legyünk elgondolni a kijelentést igazzá tevő világ összes releváns részletét” (2005. 285). Az, hogy mennyi tejet adnak a lila tehenek, irreleváns, a lila pig-

ment kémiai szerkezete viszont releváns, s a filozófus azért vall kudarcot, mert ezt a részletet nem tudja elképzelni. Korábban már szó volt róla, hogy egy világ elképzelése során bizonyos dolgokat ténylegesen megjelenítünk, másokat azonban meghatározatlanul hagyunk. Van Inwagen követelménye így azt mondaná ki, hogy az összes releváns részletet ténylegesen meg kell jelenítenünk: akkor és csak akkor gondoltunk el egy p kijelentést, ha ténylegesen megjelenítettük mindazt, ami p igazságához releváns. Ez egyfajta teljességi követelmény. (Geirsson „teljességi érvnek” nevezi van Inwagen érvét.) Geirsson szerint azonban van Inwagen szándékaihoz képest túl sokat követel meg, mert e követelmény alapján a hétköznapi modális tudásigények is diszkvalifikálhatók, jóllehet van Inwagen csak a filozófusok modális tudásigényeit kívánja vitatni. Tekintsük, mondja Geirsson, azt a köznapi modális állítást, hogy *lehetséges régi hanglemezeket úgy lejátszani, hogy ne recsejenek és ne ugráljanak*. Az, hogy milyen is az a technológia, amely a recsegés- és ugrálásmentes lejátszást lehetővé teszi, pontosan ugyanannyira tűnik relevánsnak, mint hogy mi annak a pigmentnek a kémiai szerkezete, mely a tehének lila színét lehetővé teszi. De ezt a technológiát nem tudjuk leírni, hiszen ennek leírása egyenértékű lenne feltalálásával, ahogyan a pigment kémiai szerkezetének leírása is egyenértékű lenne annak felfedezésével, hogy hogyan produkálhatunk természetesen lila teheneket.⁹

Geirsson szerint van Inwagen követelménye azért hibás, mert nem számol azzal, hogy jelenlegi tudásunk és képzelőerőnk egyaránt korlátozott (2005. 287–288). Annyiban azonban igazat ad neki, hogy tudásunk és képzelőerőnk befolyásolja az elgondolhatósági érvek minőségét. Az elgondolhatósági érvek által nyújtott igazolásnak vannak fokozatai, s minél nagyobb tudáshátteret mozgósítunk, illetve minél több részletet képzelünk el, annál erősebb az igazolás. Ahogy egyre több részletet adunk hozzá az elképzeléshez, annál inkább előfordulhat, hogy az igazolás megdől. Ez történhet úgy, hogy bizonyosságot szerzünk az igazolni kívánt lehetőség-kijelentés hamisságáról – például az, hogy Hesperus azonos Phosphorusszal, és hogy a tulajdonnevek merev jelölők, világossá teszi, hogy a *lehetséges, hogy Hesperus fényesebb Phosphorusnál* hamis –; vagy úgy, hogy az igazolás irrelevánsnak bizonyul – például ha a *lehetségesek ragadozó nyulak* elgondolása során felismerjük, hogy a zsákmány elejtéséhez más fogazatra van szükség, a hús megemésztéséhez másfajta emésztőrendszerre, s így, a ragadozó életmódhoz szükséges részletek hozzáadásával, fokozatosan fény derül arra, hogy amit elképzelünk, nem is nyúl, s ezért egy ilyen lény elgondolása csupán azt igazolja,

⁹ Geirsson másik példája nem jó, tudniillik figyelmen kívül hagyja, hogy releváns részletekről van szó. Azt írja, van Inwagen elvárásai alapján azt sem tudhatjuk, hogy Kennedy elnök meghalhatott volna természetes okokból kifolyólag, mert nem tudjuk elképzelni az összes olyan részletet, hogy a titkosszolgálat miként akadályozta volna meg a merényletet, mennyiben alakult volna a világtörténelem másként, Jackie feleségült ment volna-e Onassishoz, hogy milyen lett volna az esküvői szertartás stb. (2005. 288). Ezek a részletek az elsőként említett kivétellel nem relevánsak.

hogy lehetségesek nyúlszerű ragadozók.¹⁰ A részletesebb elképzelések esetében kevésbé kell attól tartanunk, hogy az igazolás megdől, ezért az ilyen igazolások erősebbek.

Ha ebből a megfontolásból kiindulva próbáljuk meg annak feltételeit meghatározni, hogy mikor sikerült valamit elgondolni, akkor a következőt mondhatjuk: annál jobb indokunk van azt hinni, hogy sikerült p kijelentést elgondolnunk, minél több releváns részletet jelenítünk meg a p -t igazgató világból. Ez a javaslat, szemben a teljességi követelménnyel, nem irreális, ugyanakkor nem sokban könnyíti meg a Yablo-féle elgondolás fogalmának alkalmazását. Azt eddig is tudtuk, hogy az elgondolhatóságra vonatkozó ítéleteink megdönthetők. Ehhez a javaslat csak annyit tesz hozzá, hogy ha egy részletesebb elképzelés alapján ítélnék úgy, hogy elgondoltunk egy kijelentést, akkor ebben az ítéletben több okunk van megbízni. Arra vonatkozóan viszont, hogy milyen szükséges és elégséges feltételei vannak annak, hogy egy elképzelés Yablo-féle elgondolás legyen, ez a javaslat nem mond mást, mint a teljességi követelmény. Az elképzeléseknek van egy skálája aszerint, hogy mennyi releváns részletet tartalmaznak. A teljességi követelmény szerint az elgondolás fogalmat azokra az elképzelésekre kell fenntartanunk, melyek ott vannak a skála végpontján, s az összes releváns részletet tartalmazzák: amíg nem vagyunk ott, semmi jogunk azt mondani, hogy elgondoltuk a kérdéses kijelentést. A Geirsson-féle javaslat szerint akkor is jogot formálhatunk-e erre, amikor nem vagyunk a skála végén. Abban azonban a két elképzelés megegyezik, hogy milyen szükséges és elégséges feltételei vannak az elgondolásnak: az összes releváns részlet megjelenítése. A különbség csak annyi, hogy egy kijelentés elgondolhatóságát Geirsson szerint olykor megelőlegezhetjük anélkül, hogy az elgondolás szükséges és elégséges feltételeinek eleget tennénk.¹¹

Mármost az a felfogás, hogy az elgondolás szükséges és elégséges feltétele az összes releváns részlet megjelenítése, csak akkor segíthet annak eldöntésében, hogy sikerült-e, illetve mennyire bízhatunk abban, hogy sikerült egy kijelentést elgondolnunk, ha tudjuk, mit kell az összes releváns részleten értenünk. Csak hogy ezt a fogalmat szabatosan definiálni nem éppen könnyű dolog.

Úgy gondolhatnánk, hogy ez fölösleges kukacoskodás: ha egyszer el tudjuk dönteni, hogy valamely részlet releváns-e, nem baj, ha nincs szabatos definíciónk a relevanciára. Ha pedig a releváns-irreleváns megkülönböztetést képesek vagyunk alkalmazni, akkor az összes releváns részlet fogalma sem problematikus. Valójában azonban a releváns és irreleváns részletek megkülönböztetése

¹⁰ A példát Seddon (1972) fejti ki részletesen.

¹¹ Az egyik referens a felveti a kérdést, hogy vajon Geirsson felfogása illik-e a pozitív elgondolhatósági érvek első szakaszban kínált leírásához, amely szerint ezek az érvek deduktívak. Úgy gondolom, hogy igen. A kiinduló premisszából, az *elgondolom, hogy p* -ből deduktíve jutunk el a konklúzióhoz. A fokozatiság és a fallibilitás a kiinduló premissza igazolására vonatkozik.

nem pontosan így fest. Vannak egyfelől olyan részletek, amelyekről egyértelműen el tudjuk dönteni, hogy irrelevánsak a kérdéses kijelentés lehetőségére nézve. Például, ha el akarom gondolni a régi hanglemezek recsegés- és ugrálásmentes lejátszását, biztosan nem szükséges elképzelnem, hogy milyen cégek gyártják az ezt lehetővé tevő eszközöket, hogy mennyiért árulják őket, hogy a technológia elérhetősége miként befolyásolja zenehallgatási szokásainkat stb. Más esetekben viszont az, hogy egy adott részlet releváns-e, azon múlik, hogy milyen más részletek adottak. Maradjunk a régi hanglemezeknél, s vegyük ezt a részletet: az ugrálás kiküszöbölésére szolgáló eszköz működése azon alapul, hogy az ugrálásért felelős sérülések kihatnak a lemez fénytörési tulajdonságaira, melyek lézeres letapogatással érzékelhetők (mint egy CD esetében), s az ezekről való információ egy automatikát vezérel, amely a megfelelő időben egy törtpillanatra felemeli a tűt, hogy az ne csússzon át a másik barázdába. Ez a részlet lehet releváns. Ha történetesen nem áll rendelkezésünkre semmilyen eszköz az ugrálás megakadályozására, akkor el kell képzelnünk, hogy miként azonosíthatók azok a pontok, ahol a lemez ugrik, s hogy az ugrást miként lehet megakadályozni. De vegyünk egy másik szituációt, amelyben rendelkezésünkre áll egy eszköz a recsegés kiszűrésére, és szintén rendelkezésünkre áll egy másik eszköz az ugrálás megakadályozására, melyeket azonban még soha nem használtak egyszerre. Ezen eszközök működéséről sejtelmem sincs, csak annyit tudok, hogy a recsegésgátlót a hangszóróba kell beépíteni, míg az ugrálásgátlót a lemezjátszóra kell felszerelni. Ekkor könnyedén el tudom gondolni a recsegés- és ugrálásmentes lejátszást: elképzelem, hogy egyszerre használom a két eszközt. Ehhez az elképzeléshez azonban immár teljesen felesleges hozzáadnom az ugrálásgátló működési módjának iménti részleteit. (Ez még inkoherenciához is vezethet, amennyiben a ténylegesen létező ugrálásgátló más módon működik.) Egyazon részlet olykor releváns, olykor nem.

Vagy vegyük a természetesen lila teheneket. A természetesen lila tehenek elgondolásának nekiláthatok van Inwagen módjára, abból kiindulva, hogy a természetes lilasághoz az aktuálistól különböző genetikai szerkezetre van szükség. De nekiláthatok úgy is, hogy feltételezem, hogy a tehenek irhájában ténylegesen jelen lévő pigment valamilyen környezeti hatásra olyan kémiai változáson megy keresztül, hogy a teheneket lilára színezi. Ha ezt az utóbbi módot választom, akkor igyekeznem kell elképzelni, hogy miféle környezeti hatás eredményezheti a kémiai változást – például a globális felmelegedés hatására a légkörben valamilyen kémiai ágens szintje megemelkedik –, s ez a részlet releváns lesz. Ha viszont a van Inwagen-féle irányt választom, semmi ilyen részletet nem kell elképzelnem.

Az összes releváns részletről tehát nem úgy kell gondolkodnunk, hogy az elgondolni szándékozott kijelentés kétfelé osztja az elképzelhető részleteket, relevánsra és irrelevánsra, s az összes releváns részlet egyszerűen a releváns részletek halmaza. Inkább az a helyzet, hogy egyazon kijelentés többféleképpen

is elgondolható, attól függően, hogy mit is tudunk az aktuális világról, illetve milyen stratégiát választunk az elgondolásra. Az egyes részletek csak ezeknek a rögzítése után számítanak majd relevánsnak illetve irrelevánsnak. Ennélfogva az összes releváns részlet fogalmát nem értelmezhetjük a releváns és irreleváns részletek megkülönböztetése alapján. Az elgondolás feltételeit máshol kell keresnünk: arra kell inkább kritériumokat adnunk, hogy részletek bizonyos összessége mikor megfelelő.

Hawke pontosan ezt kívánja tisztázni. Amikor elképzelünk valamit, mondja, egy fiktív világot alkotunk. Fejezzék ki a k_1, k_2, \dots, k_n kijelentések mindazt, amit ténylegesen megjelenítünk magunknak. E kijelentéseket az adott fikcióban igaznak tekintenénk, s ezek ábrázolnák azokat a részleteket, amelyek relevánsak az elgondolandó p igazságára nézve. Annak, hogy egy ilyen fiktív világ elképzelése p elgondolásának minősüljön, egyik feltétele természetesen az, hogy e kijelentések együttes igazsága lehetséges legyen, vagyis k_1, k_2, \dots, k_n kijelentések egy lehetséges világ részleges leírását nyújtsák; Yablo maga is megkövetelte, hogy egy lehetséges világot kell elképzelnünk.¹² Bennünket azonban most az érdekel, hogy milyen viszonyban kell e kijelentéshalmaznak állnia p -vel ahhoz, hogy a halmazbeli kijelentések igazsága esetén p is igaz legyen. Erre Hawke szerint az egyetlen jó válasz az, hogy k_1, k_2, \dots, k_n -nek logikailag implikálnia kell p -t, vagyis minden olyan lehetséges világban, amelyben k_1, k_2, \dots, k_n igazak, p -nek is igaznak kell lennie; minden más válasz vagy hibás, vagy erre redukálható (2010. 8–9).

Hawke javaslata tehát ez:

- p -t akkor és csak akkor gondoltuk el, ha megjelenítettük magunknak, hogy k_1, k_2, \dots, k_n kijelentések igazak és
- (i) együttesen lehetségesek és
 - (ii) logikailag implikálják p -t.

Ez a javaslat világos kritériumokat fektet le az elgondolásra, s ennek révén segít annak eldöntésében, hogy sikerült-e valamit elgondolnunk. Természetesen az (i) és (ii) feltételek teljesülésének megállapítására nincs mechanikus eljárás, s itt

¹² Hawke nagyon érdekes javaslatot fogalmaz meg arról, mikor tekinthetjük igazoltnak, hogy k_1, k_2, \dots, k_n lehetséges. Alapgondolata az, hogy p -t nem igazolhatjuk elgondolhatósági érveléssel, ha k_1, k_2, \dots, k_n lehetősége ugyanolyan bizonytalan, mint p -é. Ezért meg kell szűrniük, mondja, hogy milyen kijelentéseket engedünk be k_1, k_2, \dots, k_n közé; csak olyan kijelentések jönnek szóba, amelyek lehetőségét már igazoltuk. De ahhoz, hogy ez ne indítsa be az elgondolhatósági érvek végtelen regresszusát, meg kell követelnünk, hogy e kijelentések igazolásának végső alapját valami más szolgáltassa. S ezen a ponton jön be a képbe a lehetőség igazolásának két másik módja, az aktualitás és az analógia. k_1, k_2, \dots, k_n lehetősége akkor tekinthető igazoltnak, ha e kijelentések konzisztensek, s mindegyiküket közvetlenül, vagy az igazolás összes feltételének eleget tevő elgondolhatósági érvek közvetítésével aktuális igazság vagy analógia révén igazoljuk.

bőven van tere a vitának, de legalább világos, milyen szempontokra kell ügyelnünk az elgondolhatósági érvek értékelésekor. Úgy gondolom azonban, hogy a (ii) feltétel hibás.

Először vegyük észre, hogy ez a kikötés szükségtelenül erős. k_1, k_2, \dots, k_n kijelentések igazságának elképzelésével számtalan dolgot meghatározatlanul hagyunk. Ezért, ha e kijelentések együtt lehetnek igazak – vagyis (i) teljesül – akkor nem egyetlen lehetséges világ van, amelyben mind igazak, hanem elég sok, és a logikai implikáció azt követeli meg, hogy p az összes ilyen világban igaz legyen.¹³ De ahhoz, hogy p lehetséges legyen, nem kell az összes ilyen világban igaznak lennie, elég, ha egyetlenben igaz.

Az, hogy (ii) erősebb a szükségesnél, önmagában nem jelenti azt, hogy téves. Sőt, két okból is elkerülhetetlennek látszik, hogy a helytálló elgondolhatósági érvek soha ne egyetlen olyan lehetséges világot mutassanak fel, amelyben p igaz, hanem lehetséges világok egy szélesebb körét. Az első az, hogy kognitív képességeink nem tesznek alkalmassá egy lehetséges világ kimerítő jellemzésére: egyszerűen nem tudjuk az összes részletet elképzelni. Ezért ha megjelenítünk egy lehetséges világot, amelyben p igaz, elkerülhetetlenül ilyen világok egész osztályát jelenítjük meg. A második az, hogy Yablo szerint p elgondolásához nem elég egy olyan világot elképzelnem, amelyben p igaz, hanem egy olyan világot kell elképzelnem, „amelyről úgy gondolom, hogy igazzá teszi p -t” (1993/2008. 66). Amennyiben ugyanis azon lehetséges világok közül, amelyekben k_1, k_2, \dots, k_n kijelentések igazak, van olyan, amelyben p igaz, de e világok abszolút többségében p hamis, akkor az elképzelés nem igazolja p lehetőségét. Például, ha annak lehetőségét szeretném igazolni, hogy XY dúsgazdag, nem képzelhetem azt, hogy XY lusta, tehetségtelen, összeférhetetlen, alkoholbeteg és kábítószer-élvező. Ha ugyanis mindezt elképzelem XY-ról, akkor nemigen fogom azt képzelni róla, hogy dúsgazdag (még ha XY mindennek ellenére is lehet dúsgazdag). Ennélfogva, ha k_1, k_2, \dots, k_n elképzelésével csakugyan igazolhatom p lehetőségét, számos olyan k_1, k_2, \dots, k_n -világnak kell lennie, amelyekben p igaz.

Azért, hogy lássuk, mi a gond (ii)-vel, tekintsünk egy olyan elgondolhatósági érvet, amelyet helyesnek szokásnak tartani, jelesül azt, amely az analitikus behaviourizmus ellen irányul, s cáfolja, hogy a mentális állapotok viselkedési diszpozíciókra volnának redukálhatók. A cáfolathoz azt kell megmutatni, hogy lehetséges valamilyen mentális állapot a rá ténylegesen jellemző viselkedési diszpozíció nélkül. Tehát olyan k_1, k_2, \dots, k_n kijelentésekre van szükségünk, amelyek logikailag implikálják, hogy *van mentális állapot a megfelelő viselkedési diszpozíció nélkül*. Elképzelünk tehát egy szuperspártait, aki megvetendőnek

¹³ Az egyik referens arra figyelmeztet, hogy a világok száma egyre szűkíthető oly módon, ha azt követeljük meg, hogy a legkisebb világot jelenítsük meg, amelyben k_1, k_2, \dots, k_n kijelentések igazak. Ez igaz, de ennek kevés haszna van. Ha valaki a szükségesnél nagyobb lehetséges világot jelenít meg, attól elgondolhatósági érve ugyanolyan erős lesz.

ítéli a fájdalom bármiféle megnyilvánulását, s ezért soha semmilyen formában nem mutatja ki, hogy fájdalmat érez (Putnam 1963/1975. 333–334).¹⁴ Az ő esetében nem arról van szó, mint egy mozgásképtelenségre kárhozott szenvedő esetben, akinek megvan a viselkedési diszpozíciója, csak éppen a diszpozíció megnyilvánulásának fizikai feltételei nem állnak fenn, hiszen a szuperspártait fizikailag semmi nem gátolja abban, hogy tanújelét adja fájdalmának. Egy ilyen szuperspártairól valóban azt mondanánk, hogy nem rendelkezik a fájdalomra jellemző viselkedési diszpozícióval. De valóban *implikálja*-e a szuperspártai iménti leírása, hogy nincs ilyen viselkedési diszpozíciója?

Induljunk ki abból, hogy a szuperspártai mutathat fájdalomviselkedést anélkül, hogy megszűnne szuperspártai lenni. Mondjuk, a szuperspártai színész, akinek olyasvalakit kell alakítania, akinek fájdalmai vannak. Vagy a szuperspártai szívesen gúnyolódik azokon, akik nem leplezik fájdalmukat, ezért gúnyolódás gyanánt olykor fájdalomviselkedést imitál, amin a többi szuperspártaival hangosan nevetnek. Még az is előfordulhat, hogy a szuperspártai akkor mutat fájdalomviselkedést, amikor éppen fájdalmai vannak – fájdalmat érez a színpadon, vagy éppen a fájdalom készíti arra az elhatározásra, hogy a fájdalomviselkedés imitálásával gúnyolódjon azokon, akik nem képesek titkolni fájdalmukat. Ennek alapján valaki esetleg azt állíthatná, hogy az implikáció nem teljesül. Van olyan lehetséges világ, mondaná, ahol a mi szuperspártaink igenis mutat fájdalomviselkedést, tehát a szuperspártainál igenis meglehet a fájdalomra jellemző viselkedési diszpozíció. A mi világunkban ugyan hiányzik belőle ez a diszpozíció, más világokban azonban megvan, ezért a szuperspártai mivolt nem implikálja logikailag a fájdalomra jellemző viselkedési diszpozíció hiányát.

Ha azonban valaki ilyen módon érvelne, azonnal csalást kiáltanánk. Aki fájdalomviselkedést tanúsít, annak többnyire megvan a megfelelő viselkedési diszpozíciója, a szuperspártai esetében azonban nem ez a helyzet. A fájdalomviselkedésből nála azért nem következtethetünk a viselkedési diszpozíció meglétére, mert az ő fájdalomviselkedését nem a fájdalom okozza, vagy legalábbis nem olyan módon okozza, amilyen módon a fájdalom normális esetben fájdalomviselkedést okoz. Ha elejét akarjuk venni az előző bekezdésben szereplő ellenvetésnek, azt kell mondanunk, hogy a fájdalomra jellemző viselkedési diszpozícióval rendelkezés nem a fájdalomviselkedés meglétén vagy hiányán múlik, hanem az *autentikus* fájdalomviselkedés meglétén vagy hiányán, ahol is autentikus fájdalomviselkedésen a fájdalom által normális módon okozott fájdalomviselkedést értünk. Ilyen módon az implikációs követelmény változatlanul teljesül: sem a színész, sem a gúnyolódó szuperspártai nem rendelkezik a fájda-

¹⁴ Putnam valójában szuper-szuperspártaiaknak nevezi az ilyeneket – a szuperspártaiak csak annak nem adják tanújelét, hogy zavarja őket a fájdalom, hogy ténylegesen szenvednek tőle, de alkalmasint elismerik, higgadt és érzelmentes módon, hogy vannak fájdalmaik.

lomra jellemző viselkedési diszpozícióval, mivel egyik sem tanúsít autentikus fájdalomviselkedést.

Ha azonban, az implikációs követelményt szem előtt tartva, az elgondolási érvet eleve így fogalmazzuk meg, vagyis a fájdalomra jellemző viselkedési diszpozíción az autentikus fájdalomviselkedésre való diszpozíciót értjük, az elgondolhatósági érv dialektikusan hatástalanná válik az analitikus behaviourizmussal szemben. Az *autentikus fájdalomviselkedés* definíciója ugyanis előfeltételezi a *fájdalom* fogalmát. De ha egy bizonyos mentális állapotra jellemző viselkedés definíciója előfeltételezi az illető mentális állapot fogalmát, akkor a mentális állapot nem redukálható viselkedési diszpozícióra, és az analitikus behaviourizmus hamis. Így az autentikus fájdalomviselkedés terminusaiban megfogalmazott elgondolhatósági érv már eleve feltételezi az analitikus behaviourizmus hamiságát. Az eredeti érv, ezzel szemben, abból az analitikus behaviourista számára is elfogadható banalitásból indult ki, hogy az emberek képesek fájdalmuk leplezésére, s hogy lehetséges, hogy ezt valaki olyan tökélyre fejlessze, mint a szuperspártai. Arra jutottunk tehát, hogy az implikációs követelmény teljesíthető ugyan, de csak azon az áron, hogy az érvelés dialektikusan hatástalan lesz.

Ez a nehézség nem minden elgondolhatósági érv esetében merül fel: sok elgondolhatósági évről az implikációs követelmény nélkül is teljesíthető, hogy ebből dialektikus hátrányok származhatnak. De ha az implikációs követelmény szükségtelenül erős, továbbá némely esetben problematikus, akkor érdemes megpróbálnunk az elgondolás szükséges és elégséges feltételeit másként megadni. A következő szakaszban erre teszünk kísérletet.

IV. A KONTRAFAKTUÁLIS ELEMZÉS

Az analitikus behaviourizmus ellen szóló elgondolhatósági érvben elképzelt scenárió nem implikálja, hogy a szuperspártainak nincs a fájdalomra jellemző diszpozíciója (amennyiben e diszpozíciót szigorúan fizikai terminusokban, és nem – dialektikusan hatástalan módon – az autentikus fájdalomviselkedésre való diszpozícióként értelmezzük), mert számos olyan világ van, amelyben a scenáriót leíró kijelentések igazak, ám a szuperspártai rendszeresen mutat fájdalomviselkedést, s így nem tagadható meg tőle a fájdalomra jellemző viselkedési diszpozíció sem. A következő kontrafaktuális azonban igaz: *ha létezne szuperspártai, akkor nem rendelkezne a fájdalomra jellemző viselkedési diszpozícióval.* E kontrafaktuális igazságát nem befolyásolja, hogy vannak olyan lehetséges világok, amelyben a szuperspártai rendelkezik ezzel a diszpozícióval, mert ezek a világok nemcsak abban különböznek az aktuális világtól, hogy van bennük szuperspártai, hanem valamilyen további vonásban is, amely nem szerepel a kontrafaktuális előtagjában, jelesen, hogy a szuperspártai ilyen vagy olyan okból rendszeresen tanúsít fájdalomviselkedést. A kontrafaktuálisok igazságához csu-

pán arra van szükség, hogy azokban a világokban, amelyekben az előtag igaz, s amelyek csak olyan mértékben különböznek az aktuális világtól, hogy az előtag igaz legyen, igaz legyen az utótag is.

A kontrafaktuálisok értékelésekor azonban nem szorítkozhatunk egy olyan világra, amelyben az előtag igaz, de ez az egyetlen eltérés az aktuális világtól, mert ilyen világ nem lehetséges. A kontingens tények összefüggenek egymással, csak csoportosan változhatnak világról világra. Ahol van szuperspártai, ott van valamilyen oka annak, hogy szuperspártai lett, viselkedésének pedig vannak ilyen vagy olyan következményei a többiekre nézve stb. A lényeg, hogy azok a világok, amelyek a szükségesnél jobban különböznek az aktuális világtól – azaz olyan módokon is különböznek az aktuális világtól, mely különbségek hiányában is igaz lenne bennük a kontrafaktuális előtagja –, a kontrafaktuálisok értékelésekor nem számítanak. Mármint azok a világok, ahol szuperspártai színészként vagy gúnyolódási céllal rendszeresen tanúsít fájdalomviselkedést, a kelletténél jobban különböznek. Ennélfogva ezek a lehetséges világok nem számítanak: a kontrafaktuális igazsága nem követeli meg, hogy az utótag ezekben a világokban is igaz legyen. Ha az elgondolás feltételül az implikáció helyett azt szabjuk, hogy ez a kontrafaktuális igaz legyen, az elgondolás teljesülése érdekében nem kényszerülünk rá az érv olyan átfogalmazására, amely megfosztja polemikus erejétől. Az is egy ilyen követelmény mellett szól, hogy gyengébb a szükségtelenül erős implikációs követelménynél. Azt javaslom tehát, hogy a Hawke-féle követelményben szereplő (ii) klauzulát váltsuk fel ezzel:

$a, k_1 \text{ és } k_2 \text{ és } \dots k_n \Box \rightarrow p$ kijelentés igaz (ahol „ $\Box \rightarrow$ ” a kontrafaktuálist jelöli).

Ez némi pontosításra szorul. A kontrafaktuálisok David Lewis-féle elmélete szerint a kontrafaktuális igazságfeltétele a következő:

- A $r \Box \rightarrow s$ kontrafaktuális akkor és csak akkor igaz egy W világban, ha
- (a) r nem igaz egyetlen világban sem, amely elérhető W -ből, vagy
 - (b) van olyan W -ből elérhető világ, amelyben r és s is igaz, és amely jobban hasonlít W -re minden olyan világnál, ahol r és $\text{nem-}s$ igaz (Lewis 1973. 49).

Az elérhetőségre való hivatkozás arra szolgál, hogy a segítségével rögzíthessük, hogy a lehetőség és a szükségszerűség milyen fogalmát használjuk. Az elérhetőségi reláció korlátozásával érhetjük el a lehetőségnek a megkívánt határok közé szorítását. Ha nem teszünk semmilyen megszorítást, vagyis minden lehetséges világból minden más lehetséges világ elérhető, akkor a lehetőség metafizikai fogalmát használjuk. Ha csak azokat a világokat tekintjük elérhetőnek egy világból, amelyekben ugyanazok a természeti törvények, a fizikai lehetőséget vizsgáljuk. Amikor a köznapi „reális lehetőségeket” mérlegeljük, s bizonyos tényeket adottnak feltételezünk, s úgy tekintünk rájuk, mint amik behatárolják

a lehetőség körét, akkor csak azokat a világokat tekintjük elérhetőnek, amelyekben e tények fennállnak. Az, hogy a kontrafaktuálisok idomulni képesek a lehetőségek fajtáihoz, egyértelműen kívánatos vonás az elgondolhatósági érvek elemzése szempontjából, hiszen az elgondolhatósági érvekkel különféle fajtájú lehetőségeket kívánhatunk megalapozni.

Az (a) tagmondat azt fejezi ki, hogy azok a kontrafaktuálisok, melyeknek előtagja lehetetlen, triviálisan igazak: ha valami, ami lehetetlen, igaz lenne, minden igaz lenne. Erre a tagmondatra az elgondolhatósági érvek elemzésekor nincs szükség, mivel a Yablo-féle elemzés szerint egy lehetséges világot kell elképzelnünk. Ezért, ha k_1, k_2, \dots, k_n együtt nem lehetséges, hiába igaz a k_1 , és k_2 , és \dots, k_n $\square \rightarrow p$ kontrafaktuális, p -t nem sikerült elgondolnunk.

Szintén szükségtelen a tetszőleges W világra való utalás. Az elgondolhatósági érvekkel nem azt igyekszünk megalapozni, hogy valamilyen kijelentés lehetséges-e egy másik világból nézve, hanem hogy lehet-e igaz az aktuális világból nézve. Így ténylegesen nem kell kihasználnunk azt az általánosságot, melyet a Lewis-féle definíció kifejezhetővé tesz. Ennek alapján az elgondolásra vonatkozó szükséges és elégséges feltételek a következők:

- p -t akkor és csak akkor gondoltuk el, ha megjelenítettük magunknak, hogy k_1, k_2, \dots, k_n kijelentések igazak és
- (i) k_1, k_2, \dots, k_n igazak egy elérhető világban (együttesen lehetségesek) és
 - (ii) van olyan elérhető (lehetséges) világ, amelyben k_1, k_2, \dots, k_n és p is igaz, és amely jobban hasonlít az aktuális világra minden olyan világnál, ahol k_1, k_2, \dots, k_n és *nem*- p igaz.

A kontrafaktuális elemzés nagyon világos képet ad arról, hogy mire kell törekednünk az elgondolhatósági érvek megalkotása során. Expliciten le kell írunk egy olyan szituációt, amely lehetséges, s amely szituáció fennállása esetén az a kijelentés, melynek lehetőségét igazolni akarjuk, igaz lenne. Pontosán megszabja, hogy a szituációt mennyire részletesen kell elképzelnünk: elég azokat a részleteket elképzelnünk, amelyek leírása a kontrafaktuális előtagját alkotja. Másként megfogalmazva, megszabja, mely részletek relevánsak: az releváns, amit a kontrafaktuális előtagjába fel kell vennünk. Ugyanilyen világossá válik, hogy az elgondolhatósági érvek kritikusaiknak mi a feladatuk. Vagy azt kell megmutatniuk, hogy a kontrafaktuális előtagja lehetetlen, vagy azt, hogy a kontrafaktuális nem igaz. Ez utóbbi kétféleképpen történhet. Annak megmutatásával, hogy az a lehetőség, amely a kontrafaktuális előtagját hamissá teszi, és amely a lehető legkisebb mértékben tér el az aktualitástól, hamissá teszi a kontrafaktuális utótagját. Másodszor annak megmutatásával, hogy a kontrafaktuális előtagja irreleváns az utótagra nézve, tudniillik az aktuálistól a lehető legkisebb mértékben különböző világok, amelyekben az előtag igaz, meghatározatlanul hagyják az utótag igazságát: az ilyen világokban az utótag éppúgy lehet igaz, mint hamis.

Az elemzéssel kapcsolatban azonban felmerülhetnek bizonyos aggályok. Az első az, hogy az elemzéshez felhasznált apparátus vitatható. A kontrafaktuálisok lewisi elméletének megvannak a kritikussai, sőt olyan álláspont is van, amely szerint a kontrafaktuálisok, hiába használjuk őket különösebb aggály nélkül hétköznapi és filozófiai kontextusban egyaránt, többnyire hamisak (Hájek 2007). Nos, a Lewis-féle elmélet alkalmazását nem tartom elengedhetetlennek. Csupán azért használom, mert ez a legnépszerűbb és legismertebb álláspont. Az elemzés szempontjából az egyetlen igazán fontos mozzanat az, hogy a kontrafaktuális igazsága nem követeli meg, hogy az utótag minden olyan világban igaz legyen, amelyben az előtag igaz. Miután ezt a kontrafaktuálisok bármely elmélete biztosítja, valószínűnek tartom, hogy a jelen elemzés összeegyeztethető a kontrafaktuálisok legjobb elméletével, akármelyik legyen is az. Abban az esetben viszont, ha az derül ki, hogy a kontrafaktuálisok többnyire hamisak, kevés esélyt látok az elemzés megmentésére. Az elemzés szerint p elgondolása megköveteli, a k_1 és k_2 és ... k_n $\square \rightarrow p$ kontrafaktuális kijelentés nem triviális igazságát. Hájek szerint az igaz kontrafaktuálisok esetében vagy szükségszerű kapcsolat van az előtag és az utótag között, vagy az utótag valószínűséget tartalmaz. Mivel az utótag maga az elgondolási érvelvel megalapozni szándékozott p kijelentés, s mivel a filozófiában a megalapozni kívánt kijelentések nem probabilisztikusak, a második lehetőség nem jön szóba. De ha a kontrafaktuális azért igaz, mert az előtag és az utótag között szükségszerű kapcsolat van, akkor teljesül a Hawke-féle implikációs követelmény, s így az itt javasolt elemzést nincs miért előnyben részesíteni. Ilyen módon tehát az elemzés sorsa valóban összeszövődik a nem-triviálisan igaz kontrafaktuálisokéval.¹⁵

A második a kontrafaktuálisok megítélésének bizonytalanságával kapcsolatos. Az elemzésnek teljesíteni kell a megállapíthatósági követelményt, vagyis képesnek kell lennünk arra, hogy az esetek túlnyomó többségében megbízhatóan ítéljünk arról, hogy az elgondolás feltételei teljesülnek-e, s a kontrafaktuális megítélésének bizonytalansága azt mutathatja, hogy e követelmény nem teljesül. Vegyük azonban tekintetbe a következőket. Egy: a kontrafaktuálisokkal kapcsolatos sommás vélemények inkább a laikusokra, semmit a filozófusokra jellemzők. Való igaz, hogy a kontrafaktuálisokban sokszor bizonytalanok vagyunk, hiszen – szemben a hétköznapi kijelentésekkel – eldöntésükre nincs empirikus eljárás. De a filozófiai kérdések eldöntése általában véve is sokkal bizonytalanabb, mint a köznapi kérdéseké, s nincs okunk úgy gondolni, hogy a kontrafaktuális okoskodások megítélése bizonytalanabb volna másféle filozófiai okoskodások megítélésénél. Így egy ilyen általános aggály az egész filozófiát megfertőzné. Kettő: a bizonytalanság sokszor abból fakad, hogy a köznapi diskurzus során a kontrafaktuálisok gyakran többféleképpen értelmezhetők. Quine David Lewis által idézett példájával: ha Caesar lett volna a parancsnok a ko-

¹⁵ Mivel számos népszerű és sokat tárgyalt elmélet használja fel a kontrafaktuálisokat, valószínűleg jelen elemzés bukása lenne a legkisebb veszteség, amely a filozófiát érné.

reai háborúban, katapultokat vetett volna be, vagy atombombát? (1973. 66–67.) A válasz azon múlik, hogy az aktuális világ milyen vonásait tartjuk invariánsnak a kontrafaktuális szituációban, Caesar haditechnikáját vagy jellemét. Ha az ilyen értelmezésbeli különbségeket kiküszöböljük, a bizonytalanság csökken. Három: ha akadnak notóriusan eldönthetetlen kontrafaktuálisok, az nem dönti meg az elemzést. Egy olyan esetben, amikor valaki előterjeszt egy elgondolhatósági érvet, és a megfelelő kontrafaktuális igazságértékéről nem tudunk egyetértésre jutni, azt inkább tekinthetjük az érve, semmint az elemzés problémájának. A helyzet hasonló ahhoz, mint amikor egy induktív érve erejét illetően alakulnak ki feloldhatatlan véleménykülönbségek. Ilyen esetben annyi biztos, hogy az érve nem meggyőző, de ez nem jelenti azt, hogy az induktív érvekkel szemben támasztott általános követelményeink hibásak.

A harmadik aggály az lehet, hogy a kontrafaktuális elemzés helytelen diagnózist ad a Goldbach-sejtés már említett példájáról és a hasonló esetekről. Az lehetségesnek tűnik, hogy a matematikusok közössége kellő megfontolás után érvényesnek fogadja el a sejtés valamely igazolását. A Hawke-féle feltételek szerint ennek elképzelése nem ad alapot arra, hogy a Goldbach-sejtés lehetőségére és a matematika szükségszerűségéből eredően, igazságára következtessünk, hiszen a logikai implikáció nem teljesül. Csakhogy az aktuális világban az, aminek bizonyítását a matematikusok kellő megfontolás után érvényesnek ismerik el, igaz. Miután a kontrafaktuálisok olyan körülményekre vonatkoznak, amelyek csak a megkívánt mértékben különböznek az aktuális körülményektől, igaznak tűnhet az alábbi kontrafaktuális is: *ha a matematikusok közössége kellő megfontolás után érvényesnek ismerné el a Goldbach-sejtés valamely bizonyítását, a Goldbach-sejtés igaz lenne.* Így teljesülni látszanak az elgondolásra imént megállapított feltételek, s ennél fogva a Goldbach-sejtés egy elgondolhatósági érvevel igazolhatónak tűnik.

Válasz: e kontrafaktuális igazságértékét nem ismerjük. Egyértelmű, hogy az adott körülmények között igaznak *gondolnánk* a Goldbach-sejtést, azt azonban nem tudjuk, hogy igaz lenne-e. Mivel a Goldbach-sejtés igazságértéke szükségszerű, igazságértéke az elképzelt körülmények között megegyezik tényleges igazságértékével, így ha történetesen hamis, az elképzelt körülmények között is hamis, hiába tekinti a matematikusok közössége bizonyítottnak. Hasonló megfontolások alapján belátható, hogy a *ha bizonyítékunk lenne p mellett, p igaz lenne* kontrafaktuálisokra akkor sem alapozhatunk elgondolhatósági érveket, ha p kontingens. A gond az, hogy nem kezelhetjük tényként, hogy az a kontrafaktuális helyzet, amelyben veridikus bizonyítékunk van és p igaz, jobban hasonlít az aktuális világra, mint az, ahol téves bizonyítékunk van és p hamis.¹⁶ Az egysze-

¹⁶ A szavatoltan veridikus bizonyítékok elgondolására sem építhetünk elgondolhatósági érveket, mert ezek körben forognának. A *ha tévedhetetlen bizonyítékaink lennének p mellett, p igaz lenne* kontrafaktuális igaz, de ekkor az a kérdés, hogy az előtagja lehetséges-e, s ennek lehetősége előfeltételezi p lehetőségét.

rúség kedvéért tegyük fel, hogy a Michelson-Morley kísérlet képezi az egyetlen döntő bizonyítékot a klasszikus mechanika ellen és a relativitáselmélet mellett. Igaz-e az alábbi kontrafaktuális: *ha a Michelson-Morley kísérletek során a mért sebesség nem nulla lett volna, a világegyetem a klasszikus fizikának engedelmeskedne?* Elég egyértelműnek tűnik, hogy az a lehetséges világ, melyben a relativitáselmélet igaz, de a Michelson-Morley kísérletek kivitelezésébe hiba csúszik, jobban hasonlít az aktuális világra, mint az, ahol a ténylegestől eltérő eredményeket mutató kísérletek hibátlanok, és amelyben a klasszikus mechanika igaz.¹⁷

IRODALOM

- Brueckner, Anthony 2001. Chalmers's Conceivability Argument for Dualism. *Analysis*, 61/3. 187–193.
- Chalmers, David 1996. *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. New York – Oxford, Oxford University Press.
- Chalmers, David 2002. Does Conceivability Entail Possibility? In John Hawthorne – Tamar Szabó Gendler (szerk.) *Conceivability and Possibility*. Oxford, Oxford University Press. 145–200.
- Descartes, René 1641/1994. *Elmélkedések az első filozófiáról*. Ford. Boros Gábor. Budapest, Atlantisz.
- Cottingham, John – Robert Stoothoff – Dugald Murdoch 1984. *The Philosophical Writings of Descartes. Volume II*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Geirsson, Heimir 2005. Conceivability and Defeasible Modal Justification. *Philosophical Studies*, 122. sz. 279–304.
- Gibbard, Allan 1975. Contingent Identity. *Journal of Philosophical Logic*, 4/2. 187–221.
- Hanrahan, Rebecca 2007. Imagination and Possibility. *Philosophical Forum*, 38/2. 125–146.
- Hawke, Peter 2010. Van Inwagen's Modal Skepticism. *Philosophical Studies*, Online megjelenés: 2010. február 16. URL: <http://www.springerlink.com/content/c330873664454247/> (hozzáférés: 2012. február 15).
- Hájek, Alan 2007. Most Counterfactuals are False. URL: <http://philrss.anu.edu.au/people-defaults/alanh/papers/MCF.pdf> (hozzáférés: 2012. február 15).
- Hill, Christopher 2006. Modality, Modal Epistemology, and the Metaphysics of Consciousness. In Shaun Nichols (szerk.) *The Architecture of Imagination*. Oxford, Oxford University Press. 205–236.
- Jackson, Frank 2000. *From Metaphysics to Ethics: A Defence of Conceptual Analysis*. Oxford, Oxford University Press.
- Kripke, Saul 1980/2007. *Megnevezés és szükségszerűség*. Ford. Bárány Tibor. Budapest, Akadémiai.
- Lewis, David 1973. *Counterfactuals*. Oxford, Blackwell.
- Lewis, David 1979/1986. Counterfactual Dependence and Time's Arrow. In *Philosophical Papers, Vol. 2*. Oxford, Oxford University Press. 32–66. (Eredetileg: *Noûs*. 13/455–476.)
- Lewis, David 1986. *On the Plurality of Worlds*. New York, Blackwell.
- Putnam, Hilary 1963/1975. Brains and Behavior. In *Mind, Language and Reality. Philosophical Papers, Vol. 2*. Cambridge/MA, Cambridge University Press. 325–341.

¹⁷ Vö. azzal, amit David Lewis a világok közötti hasonlóság megítéléséről ír (1979. 47–48).

- Putnam, Hilary 1975. The Meaning of 'Meaning'. In *Mind, Language and Reality. Philosophical Papers, Vol. 2.* Cambridge/MA, Cambridge University Press. 215–271.
- Reid, Thomas 1785/2002. *Essays on the Intellectual Powers of Man.* Ed. Derek R. Brookes. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Seddon, George 1972. Logical Possibility. *Mind*, 81. évf. 324. sz. 481–494.
- Van Inwagen, Peter 1998. Modal Epistemology. *Philosophical Studies*, 92/1–2. 67–84.
- Williamson, Timothy 2007. Philosophical Knowledge and Knowledge of Counterfactuals. *Grazer Philosophische Studien*, 74. sz. 89–123. (Újranyomva In *The Philosophy of Philosophy.* Malden/MA, Blackwell. 2008. 134–178.)
- Tidman, Paul 1994a. Conceivability as a Test for Possibility. *American Philosophical Quarterly*, 31/4. 297–309.
- Worley, Sara 2003. Conceivability, Possibility and Physicalism. *Analysis*, 63/1. 15–23.
- Yablo, Stephen 1993/2008. Is Conceivability a Guide to Possibility? In *Thoughts, Philosophical Papers I.* Oxford, Oxford University Press. 39–78. (Eredetileg *Philosophy and Phenomenological Research*, 53/1. 1–42.)